

Vrijheid als innerlijke deugd. De paradox van de ‘Friese vrijheid’ in de negentiende eeuw

Goffe Jensma

Wij binne frij, dat binne wij.
Wij binne echte Friezen en dat witte wij.
Wij frije Friezen jouwe nimmer nea op.
Wij sette ús heitelân fet op 'e kop.

De Doelleazen ft. Baba, 2019¹

Gearfetting

Fryske frijheid hie foar 19de-iuwske Friezen in spesifike, paradoksale relevânsje. Nei't Fryslân yn 1813 by it Keninkryk Nederlân foege wie, wie politike ûnôfhinklikheid ûntinkber wurden. Yn dizze bydrage lit Jensma sjen hoe't de 'Fryske frijheid' dêrnei fan in polityk yn in kultureel begryp feroare, dat feitlik dy ynliving fan Fryslân by Nederlân legitimearre en ek ordintlik ferrinne liet. De Fryske frijheid waard troch de earste generaasjes Fryske bewegers sjoen as in karaktertrek dy't alle Friezen mei-inoar ferbynt. Dy ferinerlike Fryske frijheidsdrang koe lykwols allinnich goed funksjonearre as se kombinearre waard mei ûntsach foar de wet en dat wie út soarte de Nederlânske wet.

Yn syn artikel lit Jensma fierders oan de hân fan in brede smite fan 19de-iuwsk boarnemateriaal sjen op hokker wizen it tema fierder útwurke waard binnen it troch de Fryske Beweging droegen kultureel nasjonalisme, en ek hoe't it trochjûn waard oan hieltyd bredere lagen fan de Fryske befolking. De obsessyf oandwaande fassinaasje fan de Fryske skriuwers en gelearden út de earste helte fan de 19de iuw krekt foar de teloargong fan de Fryske frijheid yn 1498 lit him ferklearje as in hiel yndirekte manier om mei de ferliezen út de eigen tiid om te gean.

Oant hjoed de dei ta hat de term 'Fryske frijheid' yn it tinken oer it Frysk-eigene in sintraal plak. Jensma makket lykwols dúdlik dat it begryp troch de iuwen hinne yngripend fan betsjutting feroare is en dat it dus fan belang is om dy feroaringen net allinnich ôf te mjitten neffens de midsiuwske oarsprong, mar om foaral in iepen each te hâlden foar de feroarjende betsjutting fan it begryp yn de eigen tiid.

1 <https://www.youtube.com/watch?v=4igX73sXrFI>, opgehaald 3 augustus 2019.

Inleiding

In de middeleeuwse geschiedenis van het Friese gebied heeft een tijdperk bestaan dat wordt aangeduid met de term 'Friese vrijheid'. Door hun afgelegen en over land moeilijk bereikbare ligging wisten de middeleeuwse Friese hoofdelingen zich de feodale heersers van het lijf te houden en genoten ze territoriale vrijheid – en beroemden ze zich er ook op. Dit tijdvak duurde tot 1498. De nieuwe Saksische heerschappij vormde vanaf dat jaar een centralistisch bewind dat, mee ook door de algemene invoering van het Romeins recht, drastisch ingreep in de voor de rechtsgang tot dan toe op vetevoering gebaseerde samenleving. Aan de steeds gewelddadigere en omvangrijkere vetes moest een einde komen en het monopolie op recht en geweldsuitoefening werd daarom van toen af aan bij de staat gelegd.²

Door de eeuwen heen heeft deze tijd van 'Friese vrijheid' sterk tot de historische verbeelding gesproken, zozeer zelfs, dat de historicus Mari van Buijtenen haar aanmerkte als hét klopmotief uit de geschiedenis van Friesland.³ In de periode kort na 1498 al begon men, gevoed door de gewelddadige onderdrukking door de Spanjaard, terug te denken aan en ook terug te verlangen naar de tijd waarin men de zaken nog zelf had geregeld en uitgevochten. Toen in 1580 de opstand tegen het Habsburgse bewind in Friesland uitbrak werd de 'vrijheid' dan ook weer opgeëist. In feite ging het hier echter om een andere type vrijheid, namelijk die van een in de federalistische Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ondergebracht autonoom gewest dat bepaalde oude privileges wilde vasthouden.⁴ Deze periode van betrekkelijke staatkundige autonomie duurde tot 1798. Sindsdien, al ruim meer dan twee eeuwen lang, is Friesland een gezagsgetrouw onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden. Van soevereiniteit of autonomie, dus van politieke vormen van vrijheid, is sindsdien geen sprake meer.

2 Zie hierover met name het uitdagende artikel van Noomen, P.N., 'De Friese vetemaatschappij: sociale structuur en machtsbases', in: *Fryslân, staat en macht 1450-1650. Bijdragen aan het historisch congres te Leeuwarden van 3 tot 5 juni 1998* (1999) 43-64.

3 Buijtenen, M, *De grondslag van de Friese vrijheid* (Assen: Van Gorcum 1953), 'Woord vooraf'.

4 Spanninga, Hotso, *Gulden vrijheid? Politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640* (Hilversum: Verloren 2012) 37-42, i.h.b. 40 en 56-59. Zie ook: Waterbolk, Edzo Hendrik, *Twee eeuwen Friese geschiedschrijving. Opkomst, bloei en verval van de Friese historiografie in de 16e en 17e eeuw* (Groningen [etc.]: Wolters 1952), 93, die treffend typeert: '... een tijd, waarin men onder 'vrijheid' verstond het behoud van rechten en privilegiën 'van gewest, district of stad' en van die der afzonderlijke standen'.

Tegenwoordig spreekt men echter nog wel steeds over 'De Friesche Vrijheid', over 'Frysk en frij', 'De Vrije Fries', 'Frije Friezen' en 'Leaver dea as slaaf'. 'Wij frije Friezen jouwe nimmer nea op./Wy sette ús heitelân fet op 'e kop.', klinkt het tegenwoordig op Youtube.⁵ Al meer dan een half millennium lang worden die leuzen dus telkens herhaald en wordt de term in stand gehouden en daarmee ook de wereld en de werkelijkheid waarnaar ze verwijst. Maar is dat wel zo? Zou het niet zo zijn dat zo'n begrip door de tijd heen steeds andere betekenissen krijgt en andere associaties oproept omdat de context waarin het begrip wordt gebruikt voortdurend verandert? In dit artikel probeer ik een antwoord op deze vraag te vinden en dan met name betreffende de periode na 1750/1800. In een paar grote lijnen en aan de hand van enkele voorbeelden wil ik schetsen wat het thema in de negentiende heeft betekend. Methodologisch/theoretisch maak ik daarbij gebruik van twee historiografische begrippen: 'medievalism' en begripsgeschiedenis. Mijn centrale te verdedigen stelling is dat juist in het denken over de eigen vrijheid de ondergeschikte verhouding van Friesland jegens Nederland is vastgelegd, geregeld en geïnternaliseerd.

Begripsgeschiedenis en Sattelzeit

Begrippen veranderen met de tijd van betekenis. Soms gaat dat traag, soms plotseling. Een voorwerp kan bijvoorbeeld langzaam van vorm veranderen terwijl de naam precies hetzelfde blijft. Een middeleeuwer zou bij het begrip 'aarde' bijvoorbeeld niet gauw aan een ronde bol denken. Complexer ligt dit als het om abstracte begrippen gaat. Soms verandert een abstract begrip erg langzaam en duurt dat decennia of generaties, soms slaat de betekenis van een concept heel vlug en breed gedragen om. Het woord 'terrorisme' bijvoorbeeld betekent na 9 september 2001 voor iedereen iets anders dan ervoor. Hoe en waardoor zou het begrip 'Friese vrijheid' van betekenis kunnen zijn veranderd?

'Begripsgeschiedenis' probeert in dergelijke betekenisverschuivingen patronen te zien. Grote invloed kreeg deze subdiscipline van de geschiedschrijving door het werk van Reinhart Koselleck.⁶ Deze toonaangevende Duitse historicus gaf het imposante, meerdelige werk: *Geschichtliche*

---

5 Zie nt. 1.

6 Olsen, Niklas, *History in the plural. An introduction to the work of Reinhart Koselleck* (New York: Berghahn Books 2012). 167-202; Steinmetz, Willibald, Michael Freeden en Javier Fernández Sebastián ed., *Conceptual history in the European space. European conceptual history* vol. 1 (New York; Oxford: Berghahn 2017); 'Contributions to the History of Concepts'. Voor Nederland zie: Haitsma Mulier, E.O.G., *Vrijheid : een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999).

Grundbegriffe (1972-1997) uit,⁷ waarin hij samen met collega's een groot aantal begrippen (122 om precies te zijn)⁸ beschreef en analyseerde. Daarnaast poneerde en onderbouwde Koselleck een aantal theses over de periode 1750 tot 1850 als een unieke overgangstijd, de tijd van een allesbepalend moderniseringsproces.⁹ Hadden veel begrippen voordien nog een statische inhoud – dat wil zeggen, dat ze tot dan toe een wereld aanduidden die door de tijdgenoot als min of meer onveranderlijk werd gezien – vanaf deze ‘Sattelzeit’ (Kosellecks aanduiding van deze overgangperiode) werden betekenissen van concepten gekenmerkt door principes van ‘Verzeitlichung’ en ‘Ideologiserbarkeit’. Begrippen begonnen ‘processen’ aan te duiden, ontwikkelingen in de tijd die men door (politieke) ideeënvorming dacht te kunnen sturen. De moderne mens leerde zijn omgeving definiëren in termen van processen, van overgangen, van veranderingen en daarmee van tegenstellingen, conflicten en crises. Joost Hiddes Halbertsma, een van de vooraanstaande Friese intellectuelen, verwoordde deze procesmatigheid:

‘Wij leven in een tijdvak van doortocht van den eenen toestand naar een' anderen; wij zijn een geslacht van overgang tot andere staatkundige inrigtingen, andere uitvindingen, andere geloofsbegrippen, andere middelen van bestaan; met één woord, tot eene gansch andere wijze van zien en zijn.’¹⁰

Een van die processen is dat van de totstandkoming van de moderne ‘natie’, dus van het nationalisme. Toepassing van Kosellecks denken hierover op de Friese casus is tegelijkertijd een illustratief voorbeeld van begripsgeschie-

-
- 7 Brunner, Otto, e.a., *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Vol. 1-8, Register / bearb. und hrsg. von Reinhart Koselleck und Rudolf Walther. (Stuttgart: Klett-Cotta 1972-1997). Een beschrijving van het begrip ‘Freiheit’ vindt men in deel 2 (Stuttgart 1975) 425-542.
- 8 https://de.wikipedia.org/wiki/Geschichtliche_Grundbegriffe. Opgehaald 3 maart 2019.
- 9 Kosellecks ideeën vindt men goed verwoord in: Koselleck, Reinhart, *Vergangene Zukunft: zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (3. Aufl.; Frankfurt am Main: Suhrkamp 1984). Het idee van een uniek moderniseringsproces in deze tijd vindt men terug in veel andere historische literatuur, met name over nationalisme; onderliggend aan deze discussies was indertijd een politiek-economisch perspectief; Polanyi, Karl, *The great transformation. The political and economic origins of our time* (2nd Beacon Paperback ed; Boston, MA: Beacon Press 2001 (oorspr. 1945)).
- 10 Halbertsma, J.H., *Inleiding tot de lessen over stijl en geschiedenis* (S.l.: s.n. 1842); ook geciteerd in Jensma, Goffe, *Het rode tasje van Salverda. Burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit in de negentiende eeuw*. Fryske histoaryske rige nr. 16 (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy 1998), 40.

denis als ook relevant voor het onderwerp van dit stuk, de Friese vrijheid. Het is niet dat er voor de negentiende eeuw geen Friese 'natie' of een zeker groepsbesef had bestaan, het verschil met eerder zit hem erin dat het Friese cultureel nationalisme (immers politiek nationalisme deed zich in Friesland als al gezegd niet meer voor) in de negentiende eeuw een procesmatig karakter kreeg en dat het uitgroeide tot een cultuurpolitiek programma.

In mijn *Het Rode tasje van Salverda* heb ik indertijd laten zien hoe onder intellectuelen uit de Friese elite zo een beweging op gang kwam die zich ervoor inzette om de Friezen – alle Friezen dus – zichzelf te leren kennen in hun taal, hun karakter en hun geschiedenis.¹¹ Het ging hen met andere woorden om culturele bewustwording oftewel, zoals Joep Leerssen dat aanduidt, om 'cultivering van cultuur'.¹² Het door hen geëntameerde idee van een coherente Friese cultuur kreeg in de loop van de afgelopen twee eeuwen organisatorisch en ook politiek grond onder de voeten door de inspanningen van de verdere 'Friese beweging'.¹³ Deze zag het als haar opdracht niet alleen om de Friezen – ook, of beter: speciaal die uit de lagere standen – bewust te maken van hun bijzondere eigenheid, maar ook om op te komen voor hun rechten.

De aangeboren vrijheidsdrang van de Friezen werd gezien als een van de belangrijker kenmerken van Friese eigenheid. Het Friese cultuurnationalisme is daardoor ook de context waarin de ontwikkeling van het begrip Friese vrijheid kan worden geplaatst en begrepen. De Friese vrijheid kreeg, zoals uit de rest van dit artikel duidelijk zal worden, een geheel nieuwe betekenis en ging fungeren als een passend en belangrijk onderdeel van het cultureel-nationalistisch Friese narratief.

-
- 11 Jensma, *Rode tasje*. Zie ook Breuker, Philippus H., *Opkomst en bloei van het Friese nationalisme, 1740-1875* (Leeuwarden: Wijdemeer 2014) en de op het onderhavige punt meer doordachte dissertatie van Brouwer, Elizabeth, *Archeologie van een houding. Nederlandse identiteit in de Friesche volksalmanak, 1836-1899* (Groningen: Stifting FFYRUG 1998).
  - 12 Leerssen, Joep, *The cultivation of culture. Towards a definition of romantic nationalism in Europe* (Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Opleiding Europese studies 2005); Idem, *National thought in Europe. A cultural history* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2006); Idem ed., *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2018).
  - 13 Standaardliteratuur (behalve Jensma, *Rode tasje*): Schaaf, Sjoerd van der, *Skiednis fan de Fryske biweging*. 520 (De Tille Leeuwarden 1977), Zondergeld, Gjalt, *De Friese Beweging in het tijdvak der beide wereldoorlogen* (Leeuwarden: Tille 1979) en Feitsma, A, *De Friese beweging als gangmaker van Friese literatuur in de 19e eeuw* (Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde 1986).

Medievalism

Tegen de achtergrond van dit cultureel nationalisme is de negentiende-eeuwse geschiedenis van het begrip Friese vrijheid tevens een mooi voorbeeld van de manier waarop middeleeuws erfgoed achteraf wordt verwerkt en gebruikt, een praktijk die tegenwoordig wel wordt aangeduid als ‘medievalism’ (of Mittelalter Rezeption).¹⁴

Vooraf in de periode rond 1800 veranderde er veel in dit opzicht. Tot dan nam men een zekere afstand tot de ‘donkere middeleeuwen’ en keek men liever naar de Klassieke Oudheid als lichtende inspiratiebron. In de laat-achttiende- en negentiende-eeuwse Romantiek begonnen de Middeleeuwen echter te fungeren als een soort van onderbewuste van de moderne Europese cultuur en de daarbinnen ontstaande nationale culturen.¹⁵ Uit dit middeleeuws cultureel reservoir putten ‘naties’ allerlei culturele eigenaardigheden die ze begonnen uit te lichten en zich toe te eigenen als typisch voor hun eigen cultuur of natie. Niet alleen de Friezen beroemden zich zo op vrijheidszucht. Veel minderheden in Europa deden hetzelfde.¹⁶ De oorsprong van de specifiek ‘Friese vrijheid’ ligt als gezegd in de Middeleeuwen, in de territoriale immuniteit van de Friese landen langs de Noordzeekust.¹⁷ Al in de tijd zelf (dus tot 1498) werd deze toestand ook gevierd en bejubeld en kwam een vrijheidsideologie tot stand.¹⁸ Harding

14 Een goede werkdefinitie is: ‘The study of responses to the Middle Ages at all periods since a sense of the mediaeval began to develop. The activities of scholars, historians and philologists in rediscovering medieval materials, the ways in which such materials were and are used by political groups intent on self-definition or self-legitimation artistic creations, whether literary, visual or musical, based on whatever has been or is thought to have been recovered from the medieval centuries’; Tom Shippey, ‘Medievalism in the Modern World: Introductory Perspectives’, in: Utz, Richard, en Tom Shippey ed., *Medievalism in the Modern World: Essays in Honour of Leslie J. Workman. Making the Middle Ages 1* (Turnhout: Brepols 1998).1–13). Een uitstekende recente inleiding is verder Matthews, David, ‘Medievalism. A critical history’. *Medievalism volume VI* (Cambridge: D.S. Brewer 2015) en Muller, Ulrich, ‘Medievalism’, in: Albrecht Classen ed., *Handbook of medieval studies. Terms - Methods - Trends I* (Berlin; New York, NY: De Gruyter 2010) 850–865. Meer specifiek toegespitst op vervalsingen is Bak, János M., Patrick J. Geary en Gábor Klaniczay ed., *Manufacturing a past for the present: forgery and authenticity in medievalist texts and objects in nineteenth-century Europe. National cultivation of culture volume 7* (Leiden-Boston: Brill 2015).

15 Vergelijk ook: Waterbolk, E.H., ‘Enige tendenties in de Friese geschiedschrijving’, *It Beaken. Meidielingen fan de Fryske Akademy* 21 (1959) 227–242.

16 Voor voorbeelden zie het voortreffelijke tweedelige overzichtswerk Leerssen, Joep ed., *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe. 2 delen* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2017).

17 Cf. Harding, Alan, ‘Political Liberty in the Middle Ages’, *Speculum* 55 (1980) 423–443.

18 Vries, Oebele, ‘Frisonica libertas. Frisian freedom as an instance of medieval liberty’,

concludeert – voor Engeland en Frankrijk – iets dergelijks. De oorspronkelijke territoriale vrijheid, het op 'vrije grond' onafhankelijk kunnen handelen, creëerde ook hier het idee van politieke vrijheid.¹⁹ Leuzen als 'Fries en vrij', maar ook (al dan niet vervalste) vrijheidsprivileges stammen al uit de tijd zelf. Na de Middeleeuwen, toen die toestand van territoriale immuniteit steeds verder werd opgeheven, bleef, zoals in de inleiding al opgemerkt, de 'ideologie' in steeds wisselende vormen voortbestaan in referenties aan het begrippenpaar 'vrij en Fries'.

De verdere verwerking van de middeleeuwse ideologie van de Friese vrijheid kenmerkt zich in de negentiende eeuw door verschillende nieuwe praktijken. Geleerden, historici en filologen herontdekten middeleeuwse bronnen, gaven handschriften en andere oude teksten uit en schreven beschouwelijke cultuurhistorische literatuur waarin de Friese vrijheid een belangrijke rol speelde.²⁰ Politici gebruikten het thema als bron en legitimatie voor identiteitsvorming en voor de creatie van nieuwe machtsconstellaties.²¹ Tenslotte vormden de Middeleeuwen een rijke bron van inspiratie voor kunstenaars – schilders, beeldhouwers, musici en vooral schrijvers. Tussen deze drie categorieën bestaat vanzelfsprekend overlap en voortdurende wisselwerking.²²

Al deze vormen van herleving – van 'cultivatie' – van de Friese vrijheid zijn onderdeel van het cultureel nationalisme en van de totstandbrenging van een nationale Friese cultuur. In de vorm van een aantal voorbeelden, losjes gerangschikt naar deze medievalistische categorieën, geef ik hierna een exposé over de manier waarop en de context waarbinnen dit plaatsvond. De achterliggende vraag is dan steeds: hoe kunnen we de belangstelling voor de Friese vrijheid in de negentiende eeuw verklaren en wat was precies de inhoud van dit begrip in een tijd waarin er nu juist geen sprake was van welke vorm van onafhankelijkheid dan ook? Friesland was immers als gezegd onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden en daarmee was ook iedere Fries een Nederlander.

Journal of Medieval History 41 (2015) 229-248, 233.

19 Harding, Alan, 'Political Liberty in the Middle Ages', *Speculum* 55 (1980) 423-443, 441-442.

20 Een belangrijk negentiende-eeuws wetenschappelijk artikel over de Friese vrijheid is bijvoorbeeld: Aylva Rengers, L.H.W. van, 'Verhandeling over de benaming van Vrije Friezen', *De Vrije Fries* (1850) 193-225.

21 Fries cultureel nationalisme kwam tot stand in een wisselwerking tussen de Nederlandse staat (als belichaamd in een nationale elite) en Friesland (als belichaamd in op nationaal niveau opererende politieke en culturele representanten van het 'Friese volk'; zie hierover vooral Jensma, *Rode tasje*, vooral 173-174.

22 Vergelijk ook 'Introduction' in: Leerssen, *Encyclopedia*, 18-44.

Friese Nederlanders in de negentiende eeuw

In de eerste decennia van de negentiende eeuw bestond er tussen wat Fries was en wat Nederlands een zekere spanning, die maakte dat de Friezen hun welomlijnde vorm van cultureel nationalisme tegenover en tegelijkertijd naast het Nederlands staatsnationalisme ontwikkelden. Heel goed komt dit tot uitdrukking in het redactioneel van de *Friese Volksalmanak* van 1836, toentertijd een spiksplinternieuw Fries blad. Redacteur Wopke Eekhoff merkte op:

‘Een Nederlandsche geest en karakter moge in de beschouwing wenschelijk voorkomen; in de beoefening zal hij weldra in de verschillende stemming en de belangen der afzonderlijke deelen zijn keerkring vinden. Alleen verstandelijke benadering is mogelijk en wenschelijk. Een zoodanig bestuurde gewestelijke geest, die gegrond is op de natuur en de ligging van den bodem, op de geschiedenis, op de taal en de zeden des volks, zal alzoo eenen vasten steun voor Nederland zijn. Hij zal eene voormuur zijn tegen buitenlandse invloed, die op karakter, zeden en kleding niet zelden buitensporig werkt, en ongetwijfeld veel bijdragen, om onze liefde tot het vaderland te versterken.’²³

Dit citaat laat zien hoe indertijd over de verhouding tussen Nederlandse en Friese identiteit en cultuur werd gedacht.²⁴ Fries stond niet tegenover Nederlands, maar Fries versterkte Nederlands. Vastheid van (Fries) karakter – of men kan ook zeggen: actieve Friese karaktervorming – diende in dat discours de Nederlandse zaak. Dit principe leidde juist op het terrein van ‘Friese vrijheid’ tot een merkwaardige paradox.

Vrijheid als karaktertrek

Vrijwel alle negentiende-eeuwse literaire teksten over de ‘Friese vrijheid’ zijn gestoeld op één enkele pijler: karakter. ‘Echte Friezen zijn vrije Friezen’. Het bestaan van die karaktertrek lijkt niet vaak genoeg te kunnen worden benadrukt. Eén enkel voorbeeld (uit een toneelstuk uit 1830) maakt in den brede het idee meteen duidelijk:

---

23 Eekhoff, Wopke, ‘Inleiding’, *Friesche Volksalmanak* 1 (Leeuwarden: L. Schierbeek, 1836) 7-8. Zie ook Jensma, *Rode tasje*, 54.

24 Zie ook Brouwer, Elizabeth, *Archeologie van een houding: Nederlandse identiteit in de Friesche volksalmanak, 1836-1899* (Groningen: Frysk Ynstitút 1998), Jensma, *Rode tasje*; Breuker, Ph.H., en Antheun Janse ed., *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Ljouwert/Leeuwarden: 1997).

'Ik moet der Friezen aard vooraf u kennen leeren:
De zonen van dit land, kuisch, werkzaam, stout, en rond,
Verkleefd aan d' eigen haard en d' ouderlijken grond,
Eenvoudig, nooit door zucht naar nieuwigheên bewogen,
Betrachten, als het wit van al hun doen en pogen,
De vrijheid voor zich-zelve en 't oord door hen bewoond.
God, en de Keizer door het Hoofd der Kerk gekroond,
Ziedaar alleen 't gezag, de Heeren die ze erkennen,
En nimmer zal een Fries aan andren zich gewennen;
Hij lijdt geen schijn van dwang, aan lichaam noch aan ziel;
Geen keten waar' zoo licht, die hem verdraaglijk viel.
Geen vreemde inzonderheid beproeve 't hem te dwingen,
Die walgt van al het vreemde en alle vreemdelingen,
Er geen ten burger wil, hun omgang schuwt en vliedt,
En op zijn wettig erf hen nou vertoeven ziet. –
Zoo denkt een echte Fries, zoo denkt hij al zijn leven;
Dien inborst kunt ge niet hervormen of weêrstreven.'²⁵

In plaats van een uiting te zijn van politieke onafhankelijkheidsdrang is vrijheidsstreven in de negentiende eeuw vooral een karaktertrek van iedere individuele Fries geworden, een kwestie van 'inborst'. Uit al die individuele vrije karakters samen komt dan de maatschappij en de gemeenschap van vrije Friezen tot stand. Er lijkt geen eind aan de herhaling van deze boodschap, niet in de literatuur, in de populairwetenschappelijke almanakken, in wetenschappelijke artikelen, noch in schoolboekjes. In de Friese tijdschriften die ik voor dit artikel doornam, komen de begrippenparen 'Friese Vrijheid' en 'Fries en vrij' vele honderden keren voor en staan er talloze passages opgenomen die het begrip Friese vrijheid op exact dezelfde wijze uitleggen als in het stukje van Arent Van Halmael dat ik hierboven citeerde.²⁶ De frequentie waarmee dit thema van 'vrijheid als Friese karaktertrek' voorkomt, roept de vraag op of het allemaal wel zo vanzelf sprak. Moesten de Friezen er misschien nog van doordrongen worden dat ze vrij zijn? Moesten ze nog gemaakt worden tot de vrije Friezen die ze werkelijk zijn?

---

25 Halmael, Arent van, *Ats Bonninga: treurspel* (Suringar 1830) 2.

26 *Friesch jierboekje foar it jier ... 1-5* (Leeuwarden [Ljouwert]: Friesch Genootschap foar schijd-, adheyte- in tealkinde 1829-1835); *Friesche Volks-almanak* 1..10 (Leeuwarden: L. Schierbeek 1836-1845); *Nieuwe Friesche volks-almanak* (Leeuwarden: 1854-1866 en 1884-1889); *De vrije Fries: mengelingen* (Leeuwarden: Suringar 1839); *Iduna: Fryske rym end unrym* (Frentser: 1845-1870); *De Bye-koer: Frysk jierboekje foar* (Frentsjer Franeker: W.J. Bruining Kz 1845-1895). De meeste van deze tijdschriften zijn beschikbaar op www.wumkes.nl.

Hoe dat zij, voor deze intellectuele voorhoede van Friese schrijvers over het onderwerp is vrijheidsdrang al zozeer een karaktertrek van alle Friezen geworden, dat ze de zaak in hun beschouwingen zelfs beginnen om te keren. Zo wil de predikant E.J. Diest Lorgion in een artikel over de ‘Ondergang van de Friese vrijheid’ rond 1840 onderzoeken hoe het toch kan dat ‘de Friezen – Diest Lorgion doelt op de vijftiende-eeuwers – er toe gebragt zijn, om zoo geheel tegen hun karakter te handelen’.²⁷ Het bestaan van dit volkskarakter krijgt zo een essentialistisch accent. Niet alleen negentiende-eeuwse Friezen, maar alle Friezen uit alle tijden zijn – of beter: worden in de negentiende eeuw – dragers van dit karakterologisch DNA.

Karakterologie van de Friese vrijheid

Dat vrijheidsdrang kon worden beschouwd als een vaste karaktertrek van Friezen, was meer dan zomaar een losse gedachte. Het werd onderdeel van een denksysteem. Bijvoorbeeld onder de handen van de erg invloedrijke Friese geleerde Joost Hiddes Halbertsma groeide het idee uit tot een tot in detail uitgewerkte karakterschets met ideologische strekking.²⁸ Halbertsma lijkt er van overtuigd te zijn geweest dat de uitwendige eigenschappen van de vroegere, middeleeuwse Friese samenleving in zijn eigen tijd inderdaad verinnerlijkt waren en dat ze onderdelen waren geworden van het karakter van iedere individuele Fries: ‘De vroegere volkseigendommelijkheden [zijn] veranderd in verschijnsels in ons karakter’.²⁹

De belangrijkste van die volkseigendommelijkheden was voor hem de Friese vrijheid: ‘De grondslag van het volkskarakter der Friezen is de aangeboren zucht tot de vrijheid. Hun naam is “vrije Friezen”’, zo begon Halbertsma – rond 1841 – een lange verhandeling over het volkskarakter

27 Diest Lorgion, E.J., ‘De ondergang der Friesche vrijheid’, *Friesche Volksalmanak* (1841) 3-25, 4.

28 Halbertsma, Joost Hiddes, ‘Over het volkskarakter der Friezen’, in: J.J. Kalma ed., ‘Kent gij Halbertsma van Deventer?’ *In tal net útjowne hânskriften fan Dr. J.H. Halbertsma* (Leeuwarden/Ljouwert: Fryske Akademy 1969) 15-48. Zie ook Spahr van der Hoek, J.J., ‘Halbertsma en it Fryske folkskarakter’, in: *Joost Hiddes Halbertsma, 1789-1869, Brekker en bouwer*. Stúdzjes fan ûnderskate skriuwers oer syn persoan, syn libben en syn wurk, útjown ta gelegenheit fan de bitinking fan syn hûndertste stjerdei (Drachten: Laverman 1969) 209-213. Over Halbertsma, zie recentelijk Jong, Alpita de, *Joost Halbertsma 1789-1869. Een biografie. Triomfen en tragedies van een uitmiddelpuntig man* ([Grou]: Uitgeverij Louise 2018).

29 Halbertsma, J.H., *Paascheijeren* (Deventer 1840) 62; ook geciteerd in Jensma, *Rode tasje*, 85.

der Friezen.³⁰ Een goed gekozen metafoor laat zien dat de Fries een zowel emotionele als rationele verhouding heeft met de vrijheid.

'De Fries aanbidt de vrijheid niet als een vurig minnaar, die haar in verrukking te voet valt, om haar een jaar daarna koelzinnig door het slijk te zien slepen; hij bemint haar als ene echte vrouw, aan welke hij door de heiligste banden verknocht is en met welke hij wil leven en sterven'.³¹

Systematisch nam Halbertsma in zijn stuk vervolgens telkens de vrijheidsliefde als het onderliggende principe voor de verdere karaktertrekken van de Fries. Friezen waren achtereenvolgens (ik parafraseer de tekst):

Behoedzaam, wantrouwend, schuw; geen liefhebber van vreemdelingen, wel gastvrij; afkerig van pochen; eerder geneigd tot doen dan tot spreken; niet vrolijk, maar neigend tot zwaarmoedige ernst; door zwaarmoedigheid stroef, stug en soms besluiteloos; onrustig; arbeidzaam; eerzuchtig; door eerzucht kittelorig; egoïstisch en zoekend naar onafhankelijkheid; volhardend; stijfhoofdig; slecht en recht; soms lichtgelovig; indien bedrogen, onverzoenbaar; afkerig van na-aperij; van een meer origineel karakter dan andere volkeren; afkerig van militarisme en soldaten.³²

Al deze eigenschappen vloeiden er uit voort dat de 'Friese vrijheid' (als oude 'volkseigendommelrijkheid') tot een fundamentele Friese karaktertrek was verinnerlijkt. Men zou ook kunnen zeggen dat de gehele Friese geschiedenis vanaf de oudheid tot een soort van DNA-structuur van Friezigheid was uitgekristalliseerd, een dispositie die iedere Fries deelde. (De negentiende eeuw blijft fascineren door de manier waarop ze zich de geschiedenis voorstelde (en twintigste-eeuwers zijn bevreemdend doordat ze wel Darwins ideeën over natuurlijke selectie accepteren

---

30 Halbertsma 'Volkskarakter' werd bij zijn leven niet uitgegeven. Omdat allerlei elementen uit deze tekst door Halbertsma's hele verdere oeuvre zijn uitgestrooid, maar meer nog omdat het zo goed de reikwijdte zichtbaar maakt van dit denken over het Friese karakter en de vrijheidsdrang waardoor het zou zijn gevormd, is het de moeite waard er hier wel aandacht aan te besteden.

31 Halbertsma, 'Over het volkskarakter', 15.

32 Parafrase ontleend aan Halbertsma, 'Over het volkskarakter', passim. Zie ook Jensma, *Rode tasje*, 85.

als serieuze wetenschap maar dergelijke, in mijn ogen verwante, fantasieën als die van Halbertsma tegenwoordig als bizarre fantasterietjes weglachen)).

Dit leerstuk van de Friese vrijheid had voor Halbertsma nog veel verder strekkende consequenties van politieke en culturele aard. De vrijheidsdrang als grondslag voor karaktervorming, meende hij, is een eigenschap die Engelsen en Amerikanen met Friezen gemeen hebben. De verklaring ligt voor de hand, althans voor Halbertsma: De Engelsen en dus ook de Amerikanen zijn immers ‘colonisten’ van de Friezen.³³ Ze zijn in de tijd van de volksverhuizingen uit het Friese Noordzeegebied naar Engeland gemigreerd en natuurlijk hebben ze toen ook hun vrijheidsdrang meegenomen. ‘Het teken waaraan Engelschen en Friezen gekend worden is zucht tot vrijheid, moed, geduld en een onwrikbaarheid’.³⁴

In een adres aan de provinciale overheid – uit 1855 – lanceert Halbertsma vervolgens de opvatting dat Engelsen en de Amerikanen waardige ‘colonisten’ van de Friezen zijn juist doordat ze de Friese vrijheid als erfenis in zich dragen:

‘Deze twee natiën brengen in elk werelddeel, waar zich hunne volkplantingen nederlieten, hare wetten en haren regeringsvorm over; aan den geringen als den grooten is vrijheid van personen en bezittingen; vrijheid van onderzoek, van vereeniging en spreken: vrijheid van onderwijs, van arbeid, van nijverheid, van godsdienst; vrijheid met één woord van handelen binnen de perken van wet en orde, hetzij onder het schild der constitutionele monarchie, hetzij van eene republikeinsche grondwet, gewaarborgd.’³⁵

Het klinkt misschien als een gelegenheidsargument, bedoeld om de Friese overheid steun te ontfutselen voor de bouw en inrichting van een Fries Museum, en dat is het ook, maar dit idee strekt toch verder en heeft bredere reikwijdte als legitimatie van het Friese cultureel nationalisme

33 Halbertsma, J.H., *Programma voor Frieslands Kabinet van Oudheden* (Leeuwarden 1855), 12 en 14.

34 Halbertsma, ‘Volkskarakter’, 15.

35 Halbertsma, *Programma voor Frieslands Kabinet van Oudheden*, 14. De oorspronkelijkheid van Halbertsma’s ideeën moet worden gerelativeerd; hij werkte een ouder idee uit: ‘Het was sedert Montesquieu leerstuk geworden, dat de vrijheid geboren was in de wouden van Tacitus’ Germanië, en dat op dien bodem van oud-germaansche vrijheid de staatsinstellingen van Engeland waren gegroeid’, meent bijvoorbeeld Johan Huizinga, *Verzamelde werken* (Haarlem: Tjeenk Willink, 1948-1953) IV, 532.

als zodanig. De Friese overheid zou toch wel gek zijn, suggereert Halbertsma, als ze niet ziet dat het verleden van de Engelsen en Amerikanen juist in Friesland zichtbaar kan worden gemaakt.

Het is opvallend, merk ik op, en het laat zien hoe sterk en overtuigend deze beeldtaal werkt, dat men tot op de dag van vandaag deze nauwe verbinding met de Angelsaksische wereld als leerstuk van het Fries cultureel nationalisme nog zo vaak tegenkomt. De Friese taal wordt doorgaans uitgevent als 'nearest cousin of English' en ook de verbinding met Engeland en Amerika wordt vaak aangegrepen om het eigen belang cachet te geven.

Wetteloze vrijheid is geen vrijheid

Een zelfde voorbeeld van wat tegenwoordig gemakkelijk kan worden gezien als opgeblazen zelfverheerlijking, vinden we ook in teksten van andere Friese schrijvers, bijvoorbeeld in die van de geleerde dominee Rinse Posthumus en de frisiast Montanus de Haan Hetteema. Samen reisden deze geleerden in 1836 naar één van de Friese relictgebieden in Noord-Duitsland: Sagelsterland (onder Oldenburg).³⁶ Doordat de Sealter-Friezen in moeilijk bereikbare veengebieden woonden, hadden ze als echte Friezen stand weten te houden. Ze hadden iets van hun vrijheidsliefde bewaard, en dat was met die veel slaafsere Duitsers om hen heen een prestatie:

'... in het tegenwoordige Sagelter moeras [vond de vrijheid] haar laatste toevlugtsoord. Daar woont zij nog, niet ongeschonden, wel gekweld, aangerand en geknot, maar nog niet geheel van het leven beroofd.'³⁷

Hetzelfde gold voor het in de Noordzee gelegen eiland Helgoland, zij het dat daar het afgelegene van het eiland een makkelijker waarborg was voor overleving van de Friese vrijheidsdrang.

Daarnaast echter valt in dit en andere artikelen een belangrijk tweede aspect van het vertoog over Friese vrijheid in het oog, namelijk de nadruk die negentiende-eeuwse schrijvers leggen op eerbied voor de wet:

---

36 Hetteema, Montanus, en Rinse Posthumus, *Onze reis naar Sagelsterland, benevens deszelfs geschiedenis, eene beschrijving van den aard, de zeden, de gewoonten enz. Van deszelfs bewoners en eene korte schets en woordenlijst van hunne taal* (Franeker: G. Ypma 1836).

37 Hetteema en Posthumus, *Onze reis*, 96.

[De Helgolander] ... beschouwt zijne rots als een vrijstaat en zijn hart gloeit voor de vrijheid en hij is een slaaf der wet, welke hij dan ook bij de minste oneenigheden inroept.'

En ook dit is een steeds weer terugkerend element dat we in vele negentiende-eeuwse teksten over de Friese vrijheid terugvinden.³⁸ Wie de Friese vrijheid wil genieten, moet eerbied hebben voor de wet. Zowel in de eerder genoemde schets over het Friese volkskarakter van Halbertsma als in het zojuist aangehaalde reisverslag van Posthumus en De Haan wordt deze verbinding expliciet gelegd:

'Waar de mensch waren prijs op zijne vrijheid stelt, daar heeft de wet, op eene wettige wijze hem gegeven, als een bolwerk voor zijne vrijheid, bij hem eene zeer hooge waarde. De vrijste mensch-, hoe wonderspreukig dit ook klinken moge, is de grootste slaaf der wet, juist omdat hij zich zelve tot eene wet is.'³⁹

In de Middeleeuwen refereert het woord 'wet' natuurlijk aan het corpus met Fries gewoonterecht (dat in Montanus de Haan een van de eerste uitgevers vond). In de negentiende eeuw was de zaak anders komen te liggen. De Friese vrijheid kan – gezien als karaktertrek – slechts positief functioneren als ze gecompleteerd en gestuurd wordt door een *innerlijke* wet, door zelfbeheersing. Deze grotere nadruk op de noodzaak tot zelfbeheersing is echter eerder een modern dan een middeleeuws of zelfs vroegmodern tijdverschijnsel. Pas in de post-revolutionaire West-Europese samenleving leidde de grotere interdependentie tussen mensen tot een 'beschavingsoffensief', waarin zelfbeheersing en zelfdwang sleuteltermen waren. Burgerlijke elites spanden zich op allerlei manieren in om de lagere standen zelfbeheersing en daarmee beschaving bij te brengen.⁴⁰

Begripshistorische analyse van de 'Friese vrijheid' laat zo zien dat de idealen van het Fries cultureel nationalisme nauw verstrengeld waren met veel bredere negentiende-eeuwse cultuuridealën. De 'Friese vrij-

---

38 Bijvoorbeeld Eekhoff, *Beknopte geschiedenis*, 126, die Van Halmael citeert: 'Mijn rechten zijn mijn wil, mijn wetboek is mijn zwaard. Zoo denkt een vrije Fries...'

39 Hetteema en Posthumus, *Onze reis*, 101.

40 Kruithof, Bernard, *De deugdzame natie. Het burgerlijk beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tussen 1784 en 1860*, 22; Regt, Ali de, 'Beschavingsoffensief (civilising offensive): from sociological concept to moral appeal', *Human Figurations* 4 (2015).

heid' representeerde de Friese kant van het verhaal, de innerlijke wet van zelfbeheersing de Nederlandse kant. Het is niet toevallig dat zoveel actieve leden van de Friese burgerlijke elite zowel actief waren in Friese bewegingsorganisaties als het Friesch Genootschap en het Frysk Selskip als ook in een van de vele nutsdepartementen die vanaf de late achttiende eeuw in Friesland werden opgericht en die een nationaal cultuurideaal uitdroegen.⁴¹

Een les aan of uit het verleden?

Stap voor stap wordt zo in de negentiende-eeuwse beeldvorming over de 'Friese vrijheid' een modern burgerschapsideaal zichtbaar. Friezen kunnen alleen hun vrijheid genieten als ze de nodige zelfdiscipline kunnen en willen opbrengen. Interessant wordt dit inzicht vooral wanneer het begint te functioneren als een les *uit* het verleden, die tegelijkertijd ook een les *aan* het verleden wordt, wanneer het verleden van de Friese vrijheid er als het ware mee wordt gekoloniseerd. Achteraf laat deze les ons zien welk conflict hier op een verkapte manier werd opgelost. Wat vooral in de vroeg-negentiende-eeuwse teksten over de Friese vrijheid opvalt, is namelijk de haast obsessieve en negatief getoonzette fascinatie met de ontsporing van die vrijheid aan het eind van de vijftiende eeuw.⁴² De Friese vrijheid was ontaard in onderlinge verdeeldheid en in onbeheersbare vetoering. De voorvaderen hadden beter moeten weten, vond nu de negentiende-eeuwer daarover; hun vrijheidsliefde hadden ze moeten combineren met gehoorzaamheid aan de wet. Wat een anarchistische stumpers, dat moeten wij toch beter kunnen!

Dit motief, dat stof bood voor spannende dramatische verhalen, vinden we terug in veel literaire stukken, meest gepubliceerd in een van de Friese almanakken of literaire tijdschriften. Typisch negentiende-eeuws lijken mij bijvoorbeeld de stukken waarin vrouwen een hoofdrol spelen in de ontstane conflicten. Bauck Hemmema en Ats Bonninga bijvoorbeeld wierpen zich, bij afwezigheid van hun slome, laffe en/of luie mannen, op als verdedigers van hun respectievelijke stinzen in Berlikum en Warns, terwijl Alyd Jarla uit Wetsens om dezelfde reden een huwelijksaanzoek van een Fries watje weigerde: '... hij verge der Friesche maagd geen min-

---

41 Zie hierover ook Jensma, *Rode tasje* en Idem, 'Cultuur in Friesland', *passim*.

42 Tijdens het omwerken tot dit artikel van de tekst van een eerdere lezing over dit onderwerp (gehouden in Leeuwarden in 2017 en later nog eens in Franeker in 2018), las ik het proefschrift van Tymen Peverelli (te verdedigen op 22 oktober 2019) die met eenzelfde conclusie komt over de achtergrond van de fascinatie voor het einde van de negentiende eeuw; Peverelli, Tymen, *De stad als vaderland. Het verleden van Brugge, Leeuwarden en Maastricht in de eeuw van de natiestaat, 1815-1914*.

neloon! dat mocht veeleer de minste vragen dier genen, die voor Franeker gestreden hebben'.⁴³ De vrouw werd de man tot voorbeeld gesteld als verdediger van vrijheid en recht. Op het negentiende-eeuwse van de rol van de vrije Friese vrouw kom ik aanstonds terug bij de behandeling van het *Oera Linda-boek* als ultieme Friese vrijheids-tekst.

De groeiende reikwijdte van de hier beschreven opvattingen over de Friese vrijheid kan men ondertussen verder het best bepalen door een aantal populariserende werken van rond 1850 te noemen. In zijn populaire *Beknopte geschiedenis van Friesland in hoofdtrekken* (1851) bijvoorbeeld, herhaalt en benadrukt Wopke Eekhoff alle tot nu toe genoemde elementen: het essentialisme van het op Friese vrijheidsdrang gebaseerde volkskarakter, de obsessie voor de vetes die tot de ondergang van de vrijheid en daarmee van het echt vrije Friesland leidden, de minachting voor de wet en het gebrek aan zelfdiscipline die daarvan de oorzaak waren.

Zet Eekhoffs boek vervolgens tegenover het veel minder bekende, door de schoolmeester Haring Steenstra geschreven, *Geschiedenis van Friesland* (een 'volksleesboek' uit 1845), dan valt op hoe in Eekhoffs boek de Friese vrijheid een thema van belang is geworden, waar het bij Steenstra juist (nog?) volledig ontbreekt. Hier staat een nieuwe tegenover een oudere zienswijze.

De verklaring vindt men in de intekenlijsten op beide boeken. Het boek van Eekhoff werd – breed, want onder zo'n 900 lezers – verspreid onder de elites die zich de nieuwe, moderne ideeën over de Friese cultuur eigen hadden gemaakt of bezig waren eigen te maken – mensen uit de stad (34%) of uit de rest van Nederland (30%); Steenstra's grotendeels platelandse publiek (meer dan 80% (211 intekenaren)) verkeerde, als ik het goed zie, nog veel meer in een achttiende-eeuwse sfeer en hield er een meer kroniekmatige leeswijze van geschiedenis op na. Bij Steenstra zien we trouwens al wel de uitvergroting van de Middeleeuwen als de kernperiode in de geschiedenis van Friesland.⁴⁴

Jammer genoeg beschikken we niet over gegevens over de oplage van een aantal andere boeken, namelijk de drie mij bekende leerboekjes voor het

43 Zie over hen: Martha Kist, *Bonninga, Ats*, in: Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland. URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Ats-Bonninga> [13/01/2014]; Idem, Poppema, Bauck, in: Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland. URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Poppema> [13/01/2014]; Martha Kist, Jarla, Alyd, in: Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland. URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Jarla> [13/01/2014].

44 Steenstra, H.W., *Algemeene geschiedenis van Friesland: een volksleesboek* (Minnertsga: bij J. Bloemsma 1845).

geschiedenisonderwijs op lagere scholen van Folkert Eltjens Dijkstra, van R. Zetstra en E. de Haan en van B. ten Bruggen, respectievelijk uit de jaren 1842, 1852 en 1852 (het laatste boek werd herdrukt in 1863).⁴⁵ In deze drie boeken wordt het thema Friese vrijheid op een vergelijkbare manier beschreven als hierboven is gedaan. De auteurs gaven ook expliciet aan dat ze hulp hadden gehad van de geleerden die zich met geschiedenis bezighielden.⁴⁶ Een en ander laat zien dat het beeld van de Friese geschiedenis vanuit cultureel nationalistisch perspectief langzamerhand zichtbaar zo sterk was uitgekristalliseerd, dat het ook aan het bredere publiek en, door middel van schoolboekjes, aan een volgende generatie kon worden overgedragen. Het werd gemeengoed.

De vijftiende eeuw een spiegel voor de negentiende?

Een belangrijk, nog niet besproken element, zowel in het boek van Eekhoff als in de genoemde schoolboekjes (als ook in andere literatuur), betreft vervolgens de relatie tussen de vijftiende en de negentiende eeuw. Was het negentiende-eeuwse verhaal over de Friese vrijheid misschien – al dan niet gewild en/of al dan niet bewust – niet in de eerste plaats het resultaat van een reflectie op de eigen tijd en op de periode van de Patriottentijd en de Franse en Bataafse revoluties? Hadden deze niet een einde gemaakt aan de Republiek en daarmee aan de autonomie van het gewest Friesland, precies zoals ooit de vestiging van het Saksische centraal bewind in 1498 het einde van de Friese vrijheid (in politieke zin) had gemarkeerd? De tekst van beide genoemde boeken laat in ieder geval zien dat dit vermoeden niet ongegrond is. Eekhoff merkt over de verklaring van de vijftiende-eeuwse onlusten op:

---

45 Eekhoff, Wopke, *Beknopte geschiedenis van Friesland, in hoofdtrekken: bevattende een overzicht van de lotgevallen der Friezen en van de voornaamste gebeurtenissen, gedurende bijna tweeduizend jaren in dit land voorgevallen* (Leeuwarden: W. Eekhoff 1851).

46 Dijkstra, Folkert Eltjens, *De geschiedenis van Friesland, van den vroegsten tot den tegenwoordigen tijd: tot een leesboek op de scholen* (Leeuwarden: D. Meindersma 1842). Haan, E. de, R. Zetstra, *Beknopte geschiedenis van Friesland, bewerkt tot een leesboek voor de hoogste klasse der lagere scholen* (Leeuwarden: D. Meindersma Wz. 1852); Bruggen, B. van, *Schets der geschiedenis van Friesland, ten dienste der scholen* (Sneek: Van Druten & Bleeker 1852). Ten Bruggen zegt door de schrijver, dichter en politicus Albartus Telting te zijn geholpen. Zetstra en De Haan vermelden het Genootschapstijdschrift *De Vrije Fries* als bron, terwijl Dijkstra gewag maakt van hulp van de kant van Genootschapsgeleerden als Hendrik Amersfoordt en Rinse Posthumus. Zo onderbouwt deze overdracht eens te meer mijn conclusie uit *Het Rode tasje van Salverda* dat de Friese beweging begon bij de in het Fries Genootschap verzamelde intellectuele elite die na 1840/50 de lagere stand van de kleine burgerij (onderwijzers, ambachtstlui, journalisten) bereikte en bij de beweging begon te betrekken.

‘Met veel meer waarschijnlijkheid mag men uit al de omstandigheden opmaken, dat het de vrijheidszucht van het in welvaart toenemende volk tegen de heerschzuchtige aanmatigingen van den adel en de heerschappen, ook in de steden, was, welke de beroerten ontstaan en, onder allerlei vormen en bijkomende omstandigheden, voortduren deed. [...] In het begin moge het veeleer een strijd van de demokraten [Eekhoff doelt met dit negentiende-eeuwse woord op de Schieringers] of liberalen dier dagen geweest zijn tegen de aristokraten (welke wij ook later onder andere vormen hebben zien herhalen), dan het uitvloeisel van een communisme, waartegen het gezond verstand der Friezen zeker zou opgekomen zijn.⁴⁷

De tussenzin over latere herhaling als ook het anachronistisch gebruik van negentiende-eeuwse politieke termen laat zien dat Eekhoff een overeenkomst zag tussen de vijftiende en de achttiende en negentiende eeuw. In het leerboekje van Zetstra en De Haan wordt de bal vervolgens in het open doel geschoten:

‘Weelde verzwakt de edelste krachten bij den mensch, en hoe treurig deze waarheid ook zij, het blijft toch waarheid, dat de tijden van vrede en rust voor een volk gevaarlijker zijn, dan oppervlakkig mag schijnen. – Baatzucht, jaloezij en tweedragt kunnen dan weliger gedijen en hunnen verderfelijken invloed doen gelden. – Zulks blijkt ook uit de geschiedenis der laatste jaren van de 18de eeuw. Immers uit die onreine bronnen vloeiden mede de onlusten voort, welke zoo wel Friesland, als de overige provinciën onzes Vaderlands den ondergang tegemoet voerden.⁴⁸

De wetenschap dat Friese kinderen rond het midden van de negentiende eeuw dus van dergelijke inzichten werden doordrongen, legitimeert een belangrijke vraag, te weten: Is het negentiende-eeuwse verhaal van de Friese vrijheid, met zijn waarschuwing tegen de schadelijke werking van intern conflict en de daarmee samenhangende oproep tot zelfbeheersing, tot gehoorzaamheid aan de wet en tot eendracht, niet eigenlijk een verkapte oproep aan de tijdgenoot? Een oproep dus aan de Friezen om onderling eendrachtig te zijn, maar dan wel binnen de door de Neder-

---

47 Eekhoff, *Beknopte geschiedenis*, 459.

48 Zetstra en De Haan, *Leerboekje*, 171.

landse staat gestelde wet. De paradoxale tussentijdse conclusie van dit stuk is daarmee onontkoombaar, namelijk dat het begrip 'Friese vrijheid' niet meer in politieke, maar alleen nog in culturele – lees: karakterologische – zin kon functioneren en dat het verhaal over de 'Friese vrijheid' dus politiek gezien een instrument was geworden in het integratieproces van de Friezen in de Nederlandse staat, te beginnen bij de maatschappelijke elite die de lagere standen op sleeptouw nam.

Frya als oermoeder van de vrije Friezen

Juist deze eigentijdse lading gaf het verhaal over de Friese vrijheid veel zeggingskracht. Zozeer zelfs dat het kon fungeren als perfecte stof voor de grootste parodie uit de Friese en Nederlandse literatuurgeschiedenis: het *Oera Linda-boek*. Door zijn religieuze ondertonen bracht deze, door François HaverSchmidt, Eelco Verwijs en Cornelis over de Linden geschreven, mystificatie het narratief misschien zelfs nog een stap verder.⁴⁹

In het boek worden allereerst keurig alle elementen hergebruikt die ik hierboven naar voren heb gebracht, maar dan in de vorm van hyperbolische parodie. De moeder van alle Friezen is Frya en haar kinderen heten dus 'Fryas bern', wat zowel vrije als Friese kinderen kan betekenen. De Friezen – denk hier ook aan de hierboven genoemde Ats Bonninga en Bauck Hemmema – worden niet door mannen maar door vrouwen geleid, zogenaamde volksmoeders. In een ver verleden – denk hier aan het Friese Noordzeegebied in zijn grootste omvang – hebben de Friezen heel Europa onder hun hoede gehad en hebben ze daar het schrift geïntroduceerd en de democratie tot stand gebracht. Ook zij zijn, doordat ze niet altijd even eendrachtig waren, onder de voet gelopen door een slaafs priestervolk en teruggedrongen tot in het hok van de huidige provincie Friesland, hun heilige vrijheidsleer ten spijt. Deze Fryas bern kennen een veelheid aan wetten – denk aan het Oudfries recht – en de belangrijkste daarvan is natuurlijk Frya's wet. Deze wordt ingeleid op een manier die de lezer van dit artikel inmiddels heel bekend in de oren zal klinken:

'Het eerste wat zij [Frya] haar kinderen leerde was zelfdwang. Het volgende was liefde tot deugd en toen ze meerderjarig werden, toen leerde zij hen de waarde van de vrijheid ken-

---

49 Jensma, Goffe ed., *Het Oera Linda-boek. Facsimile, transcriptie, vertaling* (Hilversum: Verloren 2006); Jensma, Goffe, *De gemaskerde god: François HaverSchmidt en het Oera Linda-boek* (Zutphen: Walburg Pers 2004).

nen. ‘Want’, zei ze, ‘zonder vrijheid zijn alle andere deugden alleen goed om u tot slaven te maken, uw afkomst tot eeuwige schande.’⁵⁰

De straffen op het verkwanselen van deze (Friese) vrijheid zijn niet mals:

‘Wanneer er iemand onder u gevonden wordt, die zijn eigen vrijheid verkoopt, die is niet van uw volk. Hij is een hoerenjong met bastaardbloed. Ik raad u dat u hem en zijn mem het land uitdrijft. Zeg dat tot uw kinderen, des morgens, des middags en des avonds, opdat ze daarvan des nachts dromen.’

En:

‘Alleman die een ander van zijn vrijheid berooft, al ware de ander hem schuldig, moet ik in de baarmoeder van een slavine laten voeren. Doch ik raad u om zijn lijk en dat van zijn mem op een kale plek te verbranden, Vervolgens hun as vijftig voet in de grond te delven, opdat er geen grashalm op groeien kan, want zulk gras zou uw kostbaarste gedierte doden.’

De dominante betekenislaag van dit *Oera Linda-boek* is, zoals ik elders liet zien, echter niet historisch-parodiërend, maar religieus-moralistisch van aard en het boek is in de eerste plaats een pleidooi voor een vrijzinnige, ondogmatische levenshouding.⁵¹ Friese vrijheid en godsdienstige vrijzinnigheid vallen hier samen, de één als vrolijke parodie, de andere als ernst.

Daarin ligt het *Oera Linda-boek* veel dichter aan tegen de dominante liberaal-vrijzinnige inslag van de Friese beweging dan men misschien zou denken.⁵² De meer spiritualistische behandeling van de Friese vrijheid in het werk van vooraanstaande twintigste-eeuwse Friese historici als Douwe Kalma, Geert Aeilco Wumkes en Mari van Buijtenen kan men zelfs wel zien als een vervolg op wat het *Oera Linda-boek* op een complexe en daardoor gemakkelijk mis te verstane manier had ingebracht in het vertoog over de Friese vrijheid. Ongetwijfeld ingegeven door de

---

50 Jensma ed., *Het Oera Linda-boek*, 90-95.

51 Jensma, *Gemaskerde god*.

52 Staverman, Rudolf, *Volk in Friesland buiten de kerk* (Van Gorcum, Prakke, Assen 1954), 143-156.

tijdgeest,⁵³ werd voor Kalma en Wumkes de Friese vrijheid meer dan slechts een karaktertrek van alle Friezen, het werd een metafysische categorie. Voor beiden bestond er zoiets als 'De Friese geest', die werkzaam was ook in de vrijheidsdrang van de Friezen, een gedachte die nauw aansluit ook bij het gedachtengoed in het *Oera Linda*-boek. Het zou interessant zijn om hierover nog eens een vervolgartikel te schrijven.

Dat is één kant van het verhaal, de andere kant is dat het *Oera Linda*-boek ook heeft gefungeerd als een waterscheiding tussen de onbevangen, eenvormige benadering van Friese vrijheid binnen het negentiende-eeuwse cultureel nationalisme en de latere meer gedifferentieerde en geproblematiseerde relatie tussen wetenschap en Friese beweging. Men zou hier de merkwaardige want onaffe studie van Bolhuis van Zeeburgh over de Friese geschiedschrijving als een keerpunt kunnen beschouwen. Bolhuis ontmantelde kundig de leerstukken van het cultureel nationalisme – waaronder dat van de Friese vrijheid. Aan het eind van zijn voorwoord refereert hij ook expliciet in deze zin aan het *Oera Linda*-boek als katalysator:

'Er zullen misschien zijn, die met het oog op Thet Oera Linda bok beweren, dat ik niet begin met het begin. Die zoo iets beweren zullen op hun standpunt wel gelijk hebben. Omdat genoemd boek nog altijd verdedigers vindt, mag het, dunkt mij, hier niet worden voorbijgegaan, en daarom zal de eerste bijlage aan Thet Oera Linda bok gewijd worden.'⁵⁴

Conclusie: een paar vragen en een pleidooi

Tenslotte kan men zich afvragen hoe men heden ten dage nog tegen de middeleeuwse Friese vrijheid kan aankijken en hoe men ook met de negentiende-eeuwse opvattingen daarover moet omgaan. Staan ze in de weg? Kan men er zonder? Hebben ze nog invloed?

Een van de conclusies uit dit artikel is dat binnen het negentiende-eeuwse cultureel nationalisme de verschillende vormen van aandacht voor en gebruik van het middeleeuws verleden in principe gelijkgericht waren. Wetenschappers leverden stof voor populaire verbeelding en schoolmeesters schreven boekjes die dit gedachtengoed doorgaven aan een volgende generatie. Andersom lieten geleerden zich met graagte inspireren door de producten van de creatieve verbeelding. Al deze groepen waren

---

53 Wumkes liet zich bijvoorbeeld beïnvloeden door het werk van de Duitse scioloog Georg Simmel; Wumkes, *Paden*, I, 232.

54 Bolhuis van Zeeburgh, J., *Kritiek der Friesche geschiedschrijving* (Amsterdam: 1962 (Reprint: oorspronk. Den Haag 1973), Voorwoord. Die bijlage is er dus nooit van gekomen.

het met elkaar eens en als onderdeel van de totstandbrenging van de cultuur van het Fries-eigene, deelden ze hun opvattingen en ook hun gevoelens over in dit geval het thema van de Friese vrijheid.

Dat deze groepen zich vooral richtten juist op het verlies van die vrijheid, kan worden verklaard uit de spiegeling die zo met de eigen tijd ontstond. Het was een manier om de onvermijdelijke overgang tussen de voor-revolutionaire tijd met zijn interne conflicten (bijvoorbeeld tussen orangisten en patriotten) te verwerken en om het verlies van de gewestelijke soevereiniteit te aanvaarden. Het nieuwe verhaal was dat Friezen (samen trouwens met Franken en Saksen) voortaan een bouwsteen waren van de Nederlandse natie in wording. Precies die boodschap werd gesublimeerd door zich in het verhaal te richten op het verlies van de Friese vrijheid ten gevolge van innerlijke conflicten aan het einde van de vijftiende eeuw.

De grote relevantie van het thema voor de negentiende eeuw bleef niet zonder gevolgen. Er is in de loop van de laatste twee eeuwen enorm veel geschreven juist over de Friese vrijheid. De middeleeuwse bronteksten werden vanaf het midden van de negentiende eeuw en in het voetspoor van Bolhuis van Zeeburgh benaderd met een meer kritische, filologische methode en ze werden, voor zover beschikbaar, integraal uitgegeven en uitgebreid becommentarieerd, gewogen, bediscussieerd.

Ook zonder me te wagen aan een volledig overzicht van de veranderende zienswijzen over het thema in de twintigste eeuw durf ik hierover wel een aantal vragen op te werpen. Mogelijk kunnen ze uitgangspunt zijn voor vervolgonderzoek of voor een boeiende discussie.

Een eerste vraag is dan die naar de tegenwoordige verhouding tussen die wetenschappelijke, filologische benadering van de Friese vrijheid en de meer populaire, kunstzinnige literaire verbeeldingsvormen. Voeden zij elkaar? Mijn indruk is dat dit steeds minder het geval is. De kloof tussen de toenemende precisie van de wetenschappelijke benadering en het gebruik van het thema 'Friese vrijheid' in meer populaire genres gaapt steeds breder. De losse verbeelding van een happy hardcore-band als De Doelleazen of de manier waarop Oudfriese vetevoering worden ge-renact,⁵⁵ is in ieder geval bepaald niet in overeenstemming met de precisie en de acribie van de filologische benadering.

---

55 <https://www.grossesmeer.de/veranstaltungen/highlights/mittelalterfest-tota-frisia.html>; zie ook Jensma, Goffe., 'Remystifying Frisia. The experience economy along the Wadden Sea Coast', in: Linda Egberts en Meindert Schroor ed., *Waddenland Outstanding. History, Landscape and Cultural Heritage of the Wadden Sea Region*. 151–167 (S.l.: Amsterdam University Press 2018), 162-163.

Een treffend voorbeeld van ditzelfde is de – overigens monumentaal geflopte – speelfilm over Redbad (2018), waarin met het Friese verleden en ook met Friese vrijheid wordt gespeeld. Het proces van kerstening van Friesland in de vroege Middeleeuwen wordt gespiegeld met onze tijd waarbij de suggestie is dat de – vrije! – Friezen als verdedigers van hun traditionele heidense cultuur en religie zich verweerden tegen de christenen (in wie we gemakkelijk een pendant van de hedendaagse zelotische, expansieve Islam zouden kunnen herkennen). Een werkelijk fascinerende samenloop van thema's.

Er is dan vervolgens nog een derde vraag, namelijk die naar de verhouding tussen hedendaagse filologie en de negentiende eeuw. Zijn wetenschappers zelf wel voldoende losgekomen van het negentiende-eeuwse verhaal? Voeren zij nog steeds een in beginsel negentiende-eeuwse cultureel nationalistische agenda uit? Toen de bovengenoemde film over Redbad uitkwam, verschenen commentaren van diverse Friese historici (onder wie ik zelf). Kenmerkend is in zo'n geval de Rankeaanse reflex. De vraag of deze film de moeite waard is, wordt afgemeten aan het echtheidsgehalte: wie es eigenlijk geweest is. En er klopte in de ogen van de wetenschappers weinig van deze film. Maar misschien is het wel veel zinvoller en ook interessanter om zo'n film juist tot onderwerp van positieve aandacht te maken. Waar komen dergelijke verhalen vandaan? Wat representeren ze? Hoe komt het dat mensen/filmmakers zo denken over de Friese vrijheid en de Friese Middeleeuwen? Misschien vragen dergelijke een-en-twintigste-eeuwse producten om een 'medievalistische' een-en-twintigste-eeuwse meer dan om een negentiende-eeuwse benadering. Misschien leren we daar iets van.

In ieder geval laat dit artikel zien dat begrippen niet door de eeuwen heen eenzelfde lading hebben en dat dit bij uitstek geldt voor het begrip 'Friese vrijheid'.

